

قرآن در پینش امام رضا علیه السلام

مجموعه کتابهای رسانی

مقدمه

قرآن کریم در اندیشه، گفتار و کردار اهل بیت علیهم السلام تجسم و عینیت تمام یافته است و سیره کریمانه و سخن حکیمانه آنان، مستقیم یا غیر مستقیم، روشنگر کتاب الهی در ابعاد گوناگون آن است؛ از این رو یکی از رسالت‌های مهم امامان معصوم تبلیغ دین، بیان احکام و تفسیر قرآن بوده است. میراث قرآنی و تفسیری باقی مانده و ارزشمند از وجود مبارک امام رضا علیه السلام از نمونه‌های اعلی و عظیم ذخایر قرآنی تفسیر معصومان علیهم السلام است و از آن جا که لطف و حکمت خداوند متعال همواره اقتضا کرده انسان را در پهنه طبیعت،

بی‌راه و راهبر، رها نکند. میراث قرآنی را در میان خاندان نبوت علیهم السلام دست به دست نموده تا به هشتمین اختر تابناک آسمان امامت و ولایت حضرت امام علی بن موسی الرضا علیه السلام رسید و آن امام همام، وارث کتاب الهی و مفسر راستین قرآن شد و اکنون دوازدهمین حجت امام عصر علیه السلام میراث‌دار آن است. به فرموده امام صادق علیه السلام پیوسته خداوند از میان ما خاندان، کسی را بر می‌گزیند که کتاب او را از آغاز تا به انجامش می‌آموزد.^۱ در این مقاله با نگرشی به سیره قرآنی و تفسیری امام رضا علیه السلام، بیاناتی که ایشان به طور مستقیم در باب قرآن کریم و تفسیر و فهم آن فرموده‌اند، می‌پردازیم.

۶۲۴

بخش عمده‌ای از گفتار و سیره حضرت رضا علیه السلام به شکل مستقیم یا غیر مستقیم به شرح، تبیین و عینیت بخشیدن کتاب خدا اختصاص دارد؛ بنابراین، می‌توان در دیدی فراتر به گزارش، شرح و تفسیر قرآن در بیانات امام رضا علیه السلام پرداخت. آنچه از ایشان در ابواب مختلف فقه یاد شده، به گونه‌ای تبیین و تفصیل آیات الاحکام و لوازم و نواهی الهی است یا آنچه درباره توحید، نبوت، امامت، معاد، ایمان و کفر و دیگر مسائل اعتقادی به جای مانده است. شرح و بسط معارف اعتقادی قرآن است. اندرزها، آداب و اخلاق کریمانه امام رضا علیه السلام نیز توضیح آیه‌های اخلاقی قرآن می‌باشد.

الف) بیان منزلت و فضیلت قرآن
قرآن، توصیف گری گویاست و در آیه‌های فرلوانی به بیان منزلت رفیع و شأن والای خویش پرداخته است تا برای کسی در روی گردانی از قرآن حجتی باقی نماند و آن کسی که به قرآن رو می‌آورد با معرفت و بینش در وادی آن گام نهد. اهل بیت علیهم السلام نیز که عارف به حقیقت قرآن هستند، هم پای آن، این منزلت و فضیلت را به خوبی تبیین کرده‌اند.^۲ اینک نمونه‌ای از فرازهای گفتار امام رضا علیه السلام در این خصوص ذکر می‌گردد:

۶۲۴

الف) ریان بن صلت از حضرت رضا علیه السلام پرسید: نظر شما درباره قرآن چیست؟ امام فرمود:

کلام الله لا تتجاوزوه و لا تطلبوا الهدی فی غیره فتضلوا؛ قرآن کلام خداست، از آنچه او گفته است، فراتر نروید و هدایت را در غیر او نجوید که گمراه می‌شوید.^۳

ب) محمد بن موسی رازی از پدرش روایت کرده که یکی از روزها در محضر حضرت رضا علیه السلام، سخن از قرآن به میان آمد. امام فرمود: «قرآن ریسمان محکم، دستاویز استوار و آیین برتر خدا در میان بندگان است. به سوی بهشت راهبری می‌کند و از دوزخ رهایی می‌بخشد. در اثر گذشت زمان، کهنه نشده و با تکرار بر زبان‌ها از ارزش و اثر بخشی آن کاسته نمی‌شود؛ زیرا خداوند، آن را برای زمان خاصی قرار نداده است، بلکه حجت و برهان برای همه انسان‌ها در سراسر زندگی‌شان است و نه از پیش رو و نه از پس، باطل به آن وارد نخواهد شد. فرود آمده‌ای از سوی خداوند حکیم و ستوده است.»^۴

ج) در حدیث امامت که از آن حضرت صادر شده نیز آمده است که ایشان می‌فرماید: «خداوند زمانی پیامبرش را به سوی خود فراخواند که دین او را کامل و بر او، قرآن را نازل کرد، کتابی که روشنگر همه

چیز است و حلال و حرام و حدود و احکام و هر آنچه مردم بدان نیازمندند، در آن به طور کامل بیان شده است.^۵

ب) تبیین علوم قرآن

در بحث‌های قرآنی، گاهی خود قرآن کریم، موضوع و محور بحث قرار می‌گیرد و گاهی به بررسی و مطالعه جنبه‌های مختلف آن پرداخته می‌شود. در اصطلاح به این بخش از مباحث قرآنی مثل نزول قرآن، اسباب نزول، قرائات، محکم و متشابه، ناسخ و منسوخ، مباحث ادبی قرآن؛ اعجاز و... را در بر می‌گیرد، علوم قرآن اطلاق می‌شود.^۶ در آثار به جای مانده از حضرت رضا^{علیه السلام}،

نمونه‌هایی وجود دارد که در ذیل علوم قرآن جای می‌گیرد که ما به بیان آن‌ها می‌پردازیم؛

ترتیب نزول

حضرت امام رضا^{علیه السلام} فرمود: از پدرم شنیدم که از پدرش حکایت می‌کرد نخستین سوره‌ای که نازل شد «بسم الله الرحمن الرحیم، اقرأ باسم ربك» و آخرین سوره‌ای که نازل شد «اذا جاء نصر الله والفتح» بود.^۷

بحث نخستین و آخرین بخش‌های نازل شده قرآن، از جمله مباحث علوم قرآن است که امروزه در ذیل «تاریخ» یا «علوم قرآن» از آن یاد می‌شود.^۸

نظم و اعجاز قرآن

در فرازی از حدیثی که محمد بن موسی رازی از پدرش در مورد منزلت و فضیلت قرآن از حضرت امام رضا^{علیه السلام} ذکر نموده و ما نیز در بحث فضیلت قرآن در بینش آن حضرت، این روایت را آوردیم، چنین می‌گوید:

«ذكر الرضا^{علیه السلام} في منزلة قرآن فعظم الحجة فيه والآية والمعجزة في نظمه» او گرچه سخن امام رضا^{علیه السلام} دلایل اعجاز و نظم قرآن را ذکر نمی‌کند، ولی این عبارت وی دلالت دارد که آن حضرت، این مسأله را بسیار با اهمیت دانسته و از آن به عظمت یاد کرده است.^۹

شان نزول

از امام رضا^{علیه السلام} روایت‌هایی در شان نزول برخی آیات و سوره وارد شده است که به ذکر دو مورد بسنده می‌کنیم.

۱. آن حضرت از پدرانش نقل می‌کند که آیه «الَّذِينَ يُتَّقُونَ اَموالَهُم بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً»^{۱۰} درباره حضرت علی^{علیه السلام} نازل شده است.^{۱۱}

۲. حضرت امام رضا^{علیه السلام} در تفسیر سوره «والليل اذا يغشى» می‌فرمایند: این سوره درباره ابودحداح است که درخت خرماي شخصی بخیل را که در خانه مرد انصاری

بود و موجب اذیت او می‌شد، در عوض خانه‌اش خرید و به آن مرد واگذار کرد.^{۱۲}

محکم و متشابه

علی بن ابراهیم قمی روایت می‌کند که حضرت ثامن الحجج^{علیه السلام} فرمود: هر کس متشابه قرآن را به محکمش بازگرداند، به راه راست راهبری می‌شود. سپس فرمود: در اخبار ما نیز متشابهاتی همانند متشابهات قرآن و محکماتی همانند محکمات آن وجود دارد. پس متشابهات آن را به محکماتش ارجاع دهید و از متشابه آن بدون در نظر گرفتن محکم، پیروی نکنید که گمراه می‌شوید.^{۱۳}

ج) تفسیر آیات قرآنی

سیره و روایات تفسیری باقی‌مانده از عالم آل محمد گنجینه بسیار ارزشمند و دست مایه بسیار مهم برای مفسران و علاقه‌مندان به تفسیر قرآن به شمار می‌رود. ما به اختصار نمونه‌هایی را ذکر می‌نماییم:

۱. امام هشتم در تفسیر آیه شریفه «الذی جعل لکم الارض فراشاً والسماء بناءً»^{۱۴} فرموده است.

«یعنی زمین را با طبایع و ابدان شما سازگار و موافق قرار داد و آن را گرم و سوزان ساخت تا شما را بسوزاند، و بسیار سرد قرار نداد تا شما را منجمد گرداند، هوای

آن را زیاد خوشبو نکرد تا سرهای شما به درد آید، و زیاد بد بو نساخت تا شما را هلاک کند، آن را مانند آب نرم روان قرار نداد، تا در آن غرق شوید، و زیاد سخت و صلب نیافرید تا نتوانید خانه و ابنیه و قبرهای مردگان در آن بسازید، بلکه خداوند متعال بخشی از آن را به اندازه‌ای که از آن سود برید، و آرامش یابید و بدن‌ها و خانه‌هایتان بر آن قرار گیرد، سفت و سخت آفرید. «والسماء بناء»؛ یعنی بر بالای سر شما آسمان را سقفی محفوظ بنا کرد، و خورشید و ماه و ستارگان^{۱۵} آسمان را برای مصلحت و منفعت شما، به چرخش و گردش در آورد.»

۲. حضرت امام رضا^{علیه السلام} در مورد معنای «ختم الله علی قلوبهم» فرمودند: ختم به معنای طبع است که به عنوان عقوبت عصیان و کفر کافران بر قلب‌های آنان زده می‌شود، چنان که می‌فرماید: «بلکه خداوند متعال بر قلوب آنان مهر زده است به سبب کفر آنان، پس ایمان نمی‌آورند مگر لذکی.»^{۱۶}

۳. امام هشتم^{علیه السلام} در پاسخ سؤال ابن فضال در مورد آیه شریفه «كلا اثم عن ربهم يرمئذ لمحجوبون» فرمودند: خداوند متعال هرگز وابسته به مکانی نشده و در محلی حلول نمی‌کند که موجب محجوب

بودن بندگان از او باشد، ولكن در اثر معاصی از اجر و ثواب پروردگارشان محجوب می‌شوند.^{۱۷}

۴. حضرت امام رضا^{علیه السلام} در معنای ﴿ترکهم فی ظلمات﴾ در آیه شریفه ۱۷ از سوره بقره فرموده‌اند: «خداوند متعال چنین نیست که بدون جهت کسی را ترک و از او اعراض کند، ولی چون دید که آنان (کفار) از کفر و گمراهی و انحراف و طغیان خود دست نمی‌کشند، نظر لطف و معاونت هدایت را از آنان قطع می‌کند و آنان را به خود و به اختیار خود وا می‌گذارد.»^{۱۸}

۵. ابن فضال: «وسألته (الرضا^{علیه السلام}) عن قوله الله عزوجل: ﴿و مکروا و مکرا﴾ و ﴿یخادعون الله و هو خادعهم﴾ فقال: ان الله تعالی لا یمکرو لا یخادع، و لکنه تعالی: یجازیهم جزاء المکرو الخدیعة، تعالی الله عما یقول الظالمون علواً کبیراً»؛ ابن فضال گوید از امام رضا^{علیه السلام} در مورد معنای مکر و خدعه پروردگار پرسیدم: آن حضرت در پاسخ فرمودند: پروردگار به کسی مکر و خدعه نمی‌کند. معنای مکر و خدعه پروردگار آن است که وقتی مردم مکر و خدعه در مقابل برنامه‌های الهی کنند خداوند مطابق اعمال آنها، آنان را مجازات می‌کند.^{۱۹}

۲۲۴

ارائه معنای واژگان

از دیگر روش‌ها و معیارهای تفسیری امام رضا^{علیه السلام} در تبیین پیام‌ها و نکات آیات شریفه قرآنی، آوردن جمله‌ها و عباراتی در ذیل آیه‌ها جهت معنا نمودن واژگان و اصطلاحات قرآنی و بیان مقصود خداوند متعال و رفع ابهام‌های مردم در زمینه فهم قرآن می‌باشد.

حضرت رضا^{علیه السلام} از امام صادق^{علیه السلام} نقل می‌کند آن حضرت درباره ﴿اهدنا الصراط المستقیم﴾ فرمود: «أرشدنا الی الطریق المستقیم؛ یعنی ما را به راه راست رهنمون باش تا پایبند و ملازم طریقی باشیم که به حجت تو منتهی می‌شود. و به دین تو می‌رسد و ما را از پیروی هوا و اخذ به رأی خود که منجر به هلاکت و تباهی می‌شود باز می‌دارد.»^{۲۰}

امام رضا^{علیه السلام} در بیان مذکور ضمن تبدیل آیه قرآن به معادل لغوی آن، تبیین می‌کنند که صراط مستقیم راهی است که در مسیر حجت خدا باشد و هوا جویی و خود رأی در دین، گمراهی و تباهی است.

امام علی بن موسی الرضا^{علیه السلام} درباره ﴿فاصفح الصفح الجمیل﴾^{۲۱} فرمودند: «صفح جمیل، گذشتی است که در او مواخذه و عقاب نباشد.»^{۲۲}

درباره ﴿خذوا زینتکم عند کلّ مسجد﴾^{۲۳} نیز از امام رضا^{علیه السلام} روایت شده که فرمود: زینت یعنی لباس؛ بنابراین، معنای آیه این می‌شود که هنگام نماز و حضور در مساجد، لباس‌های نیکو و زینتی خود را بپوشید.^{۲۴}

از حضرت امام رضا^{علیه السلام} درباره ﴿و من یتؤمن اکثرهم بالله الا و هم مشرکون﴾^{۲۵} پرسیده شد. فرمود: «شرکی است که به حد کفر نمی‌رسد.»^{۲۶} در این آیه کریمه آمده: بیشتر آنان به خدا ایمان نمی‌آورند مگر آنکه برای او شریک می‌گیرند. این سؤال پیش می‌آید که چگونه در حالی که مشرک‌اند ایمان دارند. پاسخ امام رضا^{علیه السلام} می‌فهماند که مقصود از شرک مذکور در این آیه، شرکی است که با ایمان قابل جمع است و به حد کفر نمی‌رسد.

از دیگر معیارهای تفسیری امام رضا^{علیه السلام}، تعیین مصداق و تطبیق آیه است. بدین صورت که مفهوم کلی آیه اخذ و بر مصداق جدید انطباق داده می‌شود و راه کارهای زندگی در گستره‌های مختلف فردی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی از قرآن برداشت می‌شود و برای واژه یا عبارتی مصداق بسیار کلامی و یا فردی تعیین می‌نماید. حال، نمونه‌های از کلام امام رضا^{علیه السلام} در این زمینه

۲۲۵

عرضه می‌گردد که در آن به بیان مصداق و تطبیق آیه پرداخته‌اند:

۱. امام علی بن موسی الرضا^{علیه السلام} در آیه ﴿ان تجتنبوا کبائر ما تنهون عنه﴾^{۲۷}، برای کبائر این مصداق را بر می‌شمرند: «پرستش بت‌ها، می خوردن، قتل، نافرمانی پدر و مادر، تهمت ناروا زدن، فرار از جنگ و خوردن مال یتیم.»^{۲۸}

۲. در ذیل آیه ﴿شهد الله انه لا اله الا هو والملائکة و اولوا العلم قائماً بالقسط﴾^{۲۹} امام هشتم^{علیه السلام} فرمود: «هو الامام». یعنی مقصود و مصداق اعلی و اکمل ﴿اولوا العلم﴾ امام معصوم^{علیه السلام} است؛ زیرا دانش آنان برگرفته از دانش خدا و رسول اوست و آنان به سر چشمه علم و معرفت، دسترسی دارند و دیگران از فیض وجودشان به معرفت صحیح و کامل دست می‌یابند.^{۳۰}

۳. امام رضا^{علیه السلام} فرمود: «زمانی که به شما سختی‌ای برسد، به واسطه ما از خداوند کمک بخواهید و این همان فرموده اوست: ﴿و لله الاسماء الحسنی فادعوه بها﴾»^{۳۱} حضرت در ادامه فرمودند به خدا سوگند! ماییم اسمای حسنای الهی که هیچ کس جز به شناخت ما پذیرفته نمی‌شود.^{۳۲}

۴. و شأه می‌گوید: از حضرت رضا^{علیه السلام} درباره ﴿و علامات و بالنجم هم یتهدون﴾^{۳۳}

۲۲۵

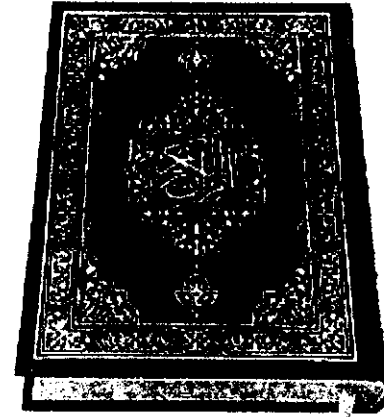
پرسیدم. فرمود: آن نشانه‌ها ماییم و نجم، رسول الله ﷺ است.^{۳۶}

د) بیان احکام قرآن کریم

فقه پژوهی قرآنی از نخستین شاخه‌های تفسیر و علوم قرآن است که زمینه خلق آثار فراوانی با عنوان «آیات الاحکام» و «فقه القرآن» بوده است. امامان معصوم علیهم‌السلام که خود منبع و مرجع تبیین احکام دین هستند، در بسیاری از موارد، نظر خود را در بیان احکام، به قرآن کریم مستند کرده‌اند.

روایت‌های امام هشتم علیه‌السلام در آیات الاحکام و تمسک به قرآن در تبیین مسائل فقهی از نمونه‌های بارز استناد معصومین علیهم‌السلام در تبیین احکام به قرآن کریم است.

ابوالقاسم فارسی می‌گوید: به حضرت رضا علیه‌السلام عرض کردم: خداوند در کتابش می‌فرماید: ﴿فَأَسَاكُ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ﴾^{۳۷} مقصود از آن چیست؟ امام علیه‌السلام فرمود: اسماک به معروف؛ (نگه داشتن به خوبی) یعنی آزار ندادن همسر و پرداخت نفقه او و اما ﴿تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ﴾ (به شایستگی رها کردن) یعنی طلاق دادن طبق آنچه خدا مقرر فرموده است.^{۳۸}

پس از گفت و شنودی که ابوسعید مکاری با امام رضا علیه‌السلام داشت، به امام می‌گوید: مسأله‌ای از تو می‌پرسم. امام می‌فرماید: «گمان نمی‌کنم، پاسخ مرا بپذیری، از یاران من نیستی! اما در عین حال پرس.»

می‌پرسد: مردی که هنگام مرگش گفته است: ﴿كُلِّ مَمْلُوكٍ قَدِيمٍ فَهُوَ حَرٌّ لَوْ جَهَّ اللَّهُ﴾؛ یعنی هربرده قدیمی‌ای که داشتم، در راه خدا آزاد کردم، در این باره چه می‌گویی؟ امام علیه‌السلام بنده‌ای که شش ماه بر او گذشته باشد، آزاد است؛ زیرا خداوند می‌فرماید: ﴿وَالْقَمَرُ قَدْرًا هَذَا حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ﴾^{۳۹} بنابراین، هرچیزی که شش ماه مانده باشد، قدیمی است.^{۴۰}

ه) تنزیه پیامبران و تبیین متشابهات رواج اسرائیلیات و افسانه‌های نادرست درباره پیامبران علیهم‌السلام برداشت‌های نادرست از آیات متشابه در داستان پیامبران و تفسیرهای ناروا، سب مشوه شدن چهره پیامبران و تهمت‌های ناروا به آنان بوده است و شاید در طول تاریخ برخی ناپاکان خواسته‌اند با آلوده جلوه دادن حریم نبوت و ولایت، زمینه

حضور خود در مسند رهبری جامعه و توجیه کرده‌های خود را فراهم آورند.

امامان معصوم علیهم‌السلام که مهبط وحی و آگاه به سرگذشت و سیره انبیای پاک الهی بوده‌اند، پرده از چهره باطل برداشته و به دفاع از حریم نبوت پرداخته‌اند. اهل بیت علیهم‌السلام تمامی آیه‌های مربوط به زندگی انبیا را بر اساس «رای به عصمت آنان» تفسیر کرده و به این گرایش معروف بوده‌اند.^{۴۱} عالم آل محمد، امام هشتم علیه‌السلام در مناظراتشان و در پاسخ پرسش‌هایی که از ایشان می‌شد، میراث ارجمندی را در تفسیر آیات قصص به یادگار گذاشت که به یک نمونه از آن اشاره می‌شود:

محمد بن علی بن جهم، حکایت می‌کند که در مجلس مأمون حاضر شدم و علی بن موسی الرضا علیه‌السلام نیز نزد وی نشسته بود. مأمون به ایشان گفت: ای فرزند رسول خدا! آیا سخن شما این نیست که پیامبران دارای عصمت از گناه هستند؟ وی فرمود: «بله، درست است». مأمون از تعدادی از آیه‌های قرآن پرسید، از جمله گفت: این آیه را برای من روشن سازید که نسبت به ابراهیم می‌فرماید: ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كُرْبًا قَالَ هَذَا رَبِّي﴾^{۴۲}. علی بن موسی علیه‌السلام فرمود: ابراهیم، میان سه گروه قرار گرفت: زهره پرست، ماه پرست و خورشید پرست.

۶۲۴۷

این زمانی بود که از نقبی که در آن مخفی بود، خارج شد. وقتی پرده تاریک شب، همه جا را گرفت و ستاره زهره را دید، به گونه‌ای پرسش گرانه و انکار آمیز گفت: ﴿هَذَا رَبِّي﴾. چون زهره افول کرد و نا پدید شد، گفت: من چیزهایی را که غروب می‌کنند دوست ندارم؛ زیرا افول از صفات پدید آمده‌هاست، نه چیزی که قدیم و همیشگی است. پس از آن، وقتی ماه را دید که طلوع کرده است، انکار آمیز و پرسش گرانه گفت: این پروردگار من است؟ زمانی که ماه از دیدگان نماند گفت: اگر پروردگارم مرا هدایت نکند، از گمراهان خواهم بود.

پس چون صبح شد و خورشید را دید که درخشان و طالع است، از روی انکار و پرسش، نه از روی پذیرش و خیر گفت: این پروردگار من است؟ این که از زهره و ماه هم بزرگ‌تر است! آنگاه که خورشید غروب کرد، به گروه‌های سه گانه‌ای که زهره، ماه و خورشید را می‌پرستیدند، گفت: ای قوم! من از آنچه شما شریک خدا قرار می‌دهید، بیزارم، من رو به سوی کسی می‌آورم که آفریننده آسمان‌ها و زمین است و از مشرکان نیستم. ابراهیم علیه‌السلام خواست برای آنان بطلان دینشان را روشن و ثابت کند که پرستش همانند زهره، ماه یا خورشید را تسزد و تنها شایسته آفریننده آنها و خالق آسمان و زمین

۸۱

۸۲

است. آنچه ابراهیم با آن بر قومش احتجاج کرد، از چیزهایی بود که خداوند عزوجل به او الهام کرده بود، همچنان که می‌فرماید:

﴿و تلك حجتنا آتيناها ابراهيم علي قومه﴾^{۴۳} ۲۲.

پی‌نوشت‌ها:

۱. ر.ک: البرهان فی تفسیر القرآن، سیدهاشم بحرانی، ج ۱، ص ۱۹.
۲. ر.ک: بحار الانوار، چاپ بیروت، مؤسسه الوفاء، چاپ سوم، سال ۱۴۰۳ ق، ج ۹۲، ص ۱۲ - ۱.
۳. مسند الامام الرضا، ج ۱، ص ۳۰۷.
۴. عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۱۳۰.
۵. مسند الامام الرضا، ج ۱، ص ۹۶.
۶. فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، ش ۱۷ - ۱۸، ص ۳۰۱ - ۳۰۰.
۷. عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۶.
۸. جهت مطالعه تفصیلی این بحث ر.ک: اسباب النزول واحدی نیشابوری، ص ۸ - ۶: التمهید فی علوم القرآن، محمد هادی معرفت، ج ۱، ص ۱۳۰ - ۱۲۶ و الاتقان فی علوم القرآن، جلال‌الدین سیوطی، ج ۱، ص ۱۱۳ - ۱۰۶ و ۱۱۹ - ۱۱۴.
۹. ر.ک: فصلنامه تخصصی الهیات و حقوق (دانشگاه علوم اسلامی رضوی)، ش ۱۴، ص ۱۷۱.
۱۰. بقره / ۲۷۴.
۱۱. مسند الامام الرضا، ج ۱، ص ۳۲۳.
۱۲. همان، ج ۱، ص ۳۸۳.
۱۳. همان، ج ۱، ص ۳۰۸.
۱۴. بقره / ۲۲.
۱۵. ر.ک: سیره امام رضا، ص ۲۶۷.
۱۶. عیون اخبار الرضا، ج ۱، ص ۱۶.
۱۷. همان، باب ۱۱، حدیث ۱۹.
۱۸. همان، حدیث ۱۶.
۱۹. آل عمران / ۵۴.
۲۰. نساء / ۱۴۲.
۲۱. عیون اخبار الرضا، باب ۱۱، حدیث ۱۹.
۲۲. مسند الامام الرضا، ج ۱، ص ۳۱۴.
۲۳. حجر / ۸۵.
۲۴. معانی الاخبار، شیخ صدوق، ص ۳۷۳.
۲۵. اعراف / ۳۱.
۲۶. مسند الامام الرضا، ج ۱، ص ۳۳۴.
۲۷. یوسف / ۱۰۶.
۲۸. مسند الامام رضا، ج ۱، ص ۳۴۷.
۲۹. نساء / ۳۱.
۳۰. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۳۸.
۳۱. آل عمران / ۱۸.
۳۲. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۶۶.
۳۳. اعراف / ۱۸۰.
۳۴. تفسیر عیاشی، ج ۲، ص ۴۲.
۳۵. نحل / ۱۶.
۳۶. اصول کافی، ج ۱، ص ۲۱۹.
۳۷. بقره ۲۲۹.
۳۸. مسند الامام الرضا، ج ۱، ص ۳۱۶.
۳۹. یس / ۳۹.
۴۰. مسند الامام رضا، ج ۱، ص ۳۶۷.
۴۱. ر.ک: فصلنامه تخصصی الهیات و حقوق، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ش ۱۴، ص ۱۸۰ - ۱۷۵.
۴۲. انعام / ۷۶.
۴۳. همان، ۸۳.
۴۴. عیون اخبار الرضا، ج ۱، ص ۲۰۴ - ۱۹۵.

۲۲۳۸